

A „DEBRECENI BIBLIA“ SORSA.

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY bibliája azért „*debreceni biblia*“, mert Debrecenben készült, mert Debrecen, a református város adta ki, mert Debrecen küzdött érte s mert Debrecen életének, nyelvének és kultúrájának a legjelentősebb emléke a XVII. századból.

Egész kiadásának erőszakos lefoglalása és a cenzúra folyamán való megsemmisülése „*vértanú-bibliá*“-vá is tette ezt a „*debreceni biblia*“-t. Érthető tehát, hogy sokan sokat foglalkoztak vele s hogy sorsa tisztázását sokszor megkísérelték.

Ezek a fáradozások azonban nem vezettek és nem is vezethettek eredményre, mert a „*debreceni biblia*“ aktái egész furcsán elbújtak a kutatók elől. Akik utánuk jártak, mindig csak töredékekre bukkantak. Debrecenből csak a Debrecenből kiindult akciók emlékei, vagy a Debrecenbe küldött kiadmányok kerültek elő, más gyűjtemények meg — mint a HEVENESSI-gyűjtemény a budapesti egyetemi könyvtárban, vagy SCHULEK JÓZSEF collectaneái a magyarhoni evangélikus egyetemes egyház levéltárában — csak fontos töredékeket tartalmaztak az egész ügyről.

Az Országos Levéltárban is csak részletek kerültek elő a megfelelő aktasorozatokból, mert több fontos aktát még annak idején kiemelték a köpenyéből s ezek a kiemelt akták nem voltak megtalálhatók.

Ennek a jelenségnek nem volt és nem lehetett más magyarázata, mint az, hogy a „*debreceni biblia*“ aktáit valahol külön gyűjtötték s hogy ez az aktacsomó vagy elveszett, vagy lappang valahol.

De hogy hol — azt senki sem tudta s így a „*debreceni biblia*“ sorsa évtizedeken át tisztázatlan maradt, pedig sokan, sok munkával fáradoztak körülötte.

Cenzúra-tanulmányaim során nekem jutott az a szerencse, hogy ezt a régóta keresett aktacsomót az Országos Levéltárban megtalálhattam, feldolgozhattam s most itt röviden beszámolhatok róla.

A „*debreceni biblia*“ aktái csakugyan azért bújtak meg a kutatók elől, mert fontosságuk miatt külön gyűjtötték és olyan helyre helyezték őket, ahol senkinek nem jutott eszébe a keresésük. Amíg a „*debreceni biblia*“ ügye élő ügy volt, a hivatalosok mind tudták, hol gyűjtik és hol őrzik külön ezeket az aktákat. Később épp ez a külön való helyezés vonta el az aktákat kétszáz éven át a kutatók szeme elől, holott az akták teljes és érintetlen csomagja ott feküdt a Magyar Kir. Helytartótanács irattárában az Acta particularia-sorozat 42. számú vastag csomójaként.

Ez a teljes csomag azért nagy érték a magyar tudomány számára, mert a debreceni beadványokat eredetiekben tartalmazza, mert ugyancsak eredetiekben fekszenek benne az egi püspök, a kassai jezsuiták iratai és más beadványok s mert ugyanakkor az uralkodó eredeti rendeletei mellett a Helytartótanács, meg a Kancellária levelezését is tartalmazzák, tehát bepillantást engednek az ügy hátterébe is.

Nyilvánvaló, hogy az eredeti csomó előkerültével és anyagának a kiadása után — amit én már teljesen előkészítettem — az eddigi tapogatózások helyett abba a helyzetbe kerül a magyar tudomány, hogy tisztázhatja a „*debreceni biblia*“ sorsát és vértanúságának a körülményeit.

E munka során meg lehet majd állapítani azt, hogy a „*debreceni biblia*“ az 1670-es évek nagy üldözésének egy békés szigeten (?) érett gyümölcse s keletkezése éppen arra az időre esik, mikor a „magyarországi“ protestáns lelkészek a pozsonyi kirendelt bíróság előtt álltak, Komárom, Lipótvár, Sárvár, Kapuvár, Berencs és Eberhard börtöneiben, majd Buccariban, Nápolyban és a gályákon sínylettek s hogy a címlapján levő 1685-ös évszámnak se a „*debreceni biblia*“ keletkezéséhez, se a megjelenéséhez nincs semmi köze, mert a fordítás 1675-ben készült, a kiadás pedig 1718-ban látott napvilágot, tehát a „*debreceni biblia*“-nak nincs semmi helye az ú. n. régi magyar anyagban.

SZABÓ KÁROLY a címe alapján RMK. I. 1336. sz. alatt írja le a „*debreceni biblia*“-t, de leírása három pontban is kiigazításra szorul. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY nem fordíthatta 1685-ben le a bibliát, mert már 1678-ban meghalt. Fordítása sem 1719-ben jelent meg, hanem 1718-ban. Mivel pedig 1678-ban történt halálából nyilvánvaló, hogy az 1685-ös évszám a biblia címlapján apokrif s mivel másrészt 1718-ban való megjelenése kétségtelen, a „*debreceni biblia*“-nak nincs helye a RMK.-ban, illetve ha a keletkezési ideje alapján mégis benn akarnók hagyni, akkor a fordítás befejezését jelző 1675-ös év könyvtermése között kellene elhelyeznünk.

Ugyanakkor az ügy másik végén kiderül, hogy a „*debreceni biblia*“ ügye nem „partikuláris“ ügy s nem temethető el se a katolikus, se a református egyháztörténetbe, hanem a magyar szellemtörténet egyik legfontosabb fordulópontja, mert a pozsonyi cenzori hivatal felállítása s az egész magyarországi cenzúra rendszeresítése ezzel az üggyel függ össze, a „*debreceni biblia*“ esetéből kifolyólag vált égető szükséggé a kormányzat részére.

Közben maguk az akták sokszorosan mutatják, milyen fontos és különös érdekek ütköznek össze a „*debreceni biblia*“ körül s hogy mennyire országos ügy a „*debreceni biblia*“ cenzúrájának minden mozzanata. S hogy e tekintetben semmi kétség ne lehessen az eset általános vonatkozásai felett való elmélkedésre, maga az aktacsomag adja meg a lökést azzal, hogy első darabja nem egy feljelentés, rendelkezés vagy más szorosan vett ügydarab, amellyel a lavina megindul a „*debreceni biblia*“ ellen, hanem egy 1714-ből való általános jellegű katolikus emlékirat a protestánsok ellen, aminek semmi szorosabb köze nincs a „*debreceni biblia*“-hoz, de azért ott áll rajta: „*Conservand(um) penes N(ume)rum 42. Actorum Particularium.*“ Az ügyre vonatkozó akták csak ez után a dokumentum után sorakoznak fel a csomóban.

Az akták sorozata a következő:

Két boletta a „*debreceni biblia*“-szállítmány Lengyelországon való átmeneteléről. 1718. okt. 29.

Debrecen városa 1719. februárjában bejelenti a bibliaszállítmány érkezését és kéri a vám elengedését.

A székesi kamara 1719. február 25-én csempészgyanúsna minősíti a „*debreceni biblia*“-szállítmányt két református diáknak az eperjesi harmincadon lefoglalt könyveivel együtt.

A pozsonyi kamara 1719. március 3-án felterjeszti a székesi kamara jelentését az udvari kancelláriához.

A kancellária 1719. március 9-én közli a pozsonyi kamarával, hogy az uralkodó a bibliák behozatalát megfelelő cenzúra mellett engedélyezte. A cenzúrázást az egri püspöknek kell elvégeznie a kassai egyetemmel, mert a behozatali állomás az ő püspöksége területére esik.

Debrecen városa 1719. március 9-én a kancelláriától a bibliák elhozatalának az engedélyezését kéri.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL 1719. március 13-án jelentkezik s a „*debreceni bibliák*“-nak „az uralkodó intenciói és rendelkezései szerint“ való cenzúrázására ajánlkozik.

A magyar kancellária 1719. március 14-én értesíti az egri püspököt az uralkodó rendeletéről, hogy a tizenhét ládában levő küldeményt mielőbb cenzúráztassa, véleményét pedig terjessze fel.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. április 15-én értesíti Debrecen városát a megbízásáról s a kassai jezsuitákhoz rendelteti a bibliákat.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. május 7-én értesíti a kancelláriát, hogy a debreceniek nem feleltek meg a rendelkezésének.

Az uralkodó 1719. május 15-én megparancsolja Debrecen városának, hogy a bibliákat szállíttassa Kassára.

A kancellária másnap megküldi a rendeletet a pozsonyi kamarának, hogy ügyeljen, hogy a debreceniek ki ne vonhassák a cenzúra alól a szállítmányt.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. május 22-én felhívja Debrecen városát, hogy teljesítse az uralkodó rendelkezését.

COMÁROMI C. GYÖRGY debreceni főbíró (a bibliafordító fia) 1719. május 24-én kelt válasza az egri püspökhöz.

A debreceni kiküldöttek 1719. júniusában kelt beadványa a kamarához, hogy a bibliákat ne kelljen a jezsuitákhoz szállítaniok.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1719. július 13-án jelenti a kancellárnak, hogy a 2884 darab bibliából álló szállítmány beérkezett a kassai jezsuita rendházba. A debreceniek azonban harminc bibliát állítólag kivettek a küldeményből.

ERDÖDY GÁBOR ANTAL egri püspök 1720. július 8-án terjeszti az uralkodó elé a „*debreceni biblia*“ cenzúráját; két változatban meglévő leveléhez (!) mellékel egy összehasonlítást a *Vulgata*, a SZENCZI-MOLNÁR-féle és a KOMÁROMI-CSIPKÉS-féle biblia szövege között,¹ továbbá egy összeállítást

¹ Observationes circa combinationem Biblio(rum) Komaromianorum recens editor(um) et Molnarianor(um) prius et antiquius impressor(um), ambor(um) autem Helveticae confessioni addictor(um) usibus destinator(um) in quantum videlicet eadem Komaromiana versio cum Bibliis vulgatis conformis vel difformis sit.

arról, hogy miben különbözik a „*debreceni biblia*“ KÁROLYI GÁSPÁR bibliájától és a MOLNÁR ALBERT-féle bibliától.²

Levele 6. oldalán egy oldalon a blaszfémia, a herezis, a butaság és a lázadás vádját emeli a „*debreceni biblia*“ ellen.

Debrecen városa 1720. július 18-án védekezik az uralkodónál a cenzori összehasonlítások ellen s kéri, hogy vallása szabad gyakorlásához szükséges bibliáit az uralkodó adassa ki, illetve ha aggályai volnának, hallgassa meg a cenzorok véleményével szemben a város védekezését is.

Debrecen városa 1720. július 29-e előtt nyilatkozatot ad ki arról, hogy a keresztelési parancsnak a „*debreceni biblia*“-ban kifogásolt „ad nomen“ fordítása „in nomine“ helyett nem a keresztelési szertartáson való változtatás céljából készült új fordítás, hanem egyszerűen nyomdahiba s kötelezi magát a kijavítására.

Az uralkodó 1720. július 29-éről kelt rendelete ERDŐDY GÁBOR ANTAL egri püspökhöz, amelyben megparancsolja a „*debreceni biblia*“ kiszolgáltatását azzal, hogy a keresztelési formulát a debreceniek javítsák ki.

Három darab 1720. július 29-éről keltezett kötelezvény-fogalmazvány a debreceniek részére, amelyben minden vagyonunk elvesztésének a terhe mellett kellett volna kötelezniük magukat a bibliákban kívánt javítások keresztüvitelére.

Debrecen városa nem írja alá ezt a kötelezvényt, tehát nem kapja meg a bibliáit.

Debrecen városa 1723. május 31-én újra kéri az uralkodótól bibliáinak a kiadását.

A miniszteriális konferencia 1723. június 11-én javasolja a „*debreceni bibliák*“ kiadását s az uralkodó ehhez hozzá is járul.

Az uralkodó 1723. június 23-án kelt rendelete ERDŐDY GÁBOR ANTAL egri püspökhöz, hogy feltétel nélkül adja ki a 2884 bibliát Debrecen városának, mert a keresztelési formula kifogásolt alakja csak sajtóhiba.

Ugyanazt a rendeletet kiadhatja a szepesi kamarának is a szükséges változtatással.

Az itt vázolt lényeges darabokat tartalmazó gyűjtemény egyéb adatokkal való kiegészítése után a „*debreceni biblia*“ egész szenvedéstörténete feltárul.

A továbbiakra nézve felkutatandó ERDŐDY GÁBOR ANTAL előterjesztése az 1723. június 23-án kelt rendelet ellen, amiben megindokolja, miért nem tesz eleget az uralkodó rendeletének.

² Discordantia Bibliorum Helveticae confessionis recens editorum per quemdam Georgium Comaromi cum Bibliis antiquis ejusdem Helveticae confessionis primum per Gasparem Karoly in Hungaria, dein per Albertum Molnár Hannoveriae (ut titulus libri profert) editis, quae discordantia fit, aut in mutatione sensus, aut significationis, aut vocum, aut numeri, nominum vel verborum, aut adjectione, aut detractioe vocum vel particularium etc.

Az uralkodó nem kényszerítette ERDŐDY GÁBOR ANTALT engedelmességre s különösképen a debreceniek sem sürgették tovább bibliáik kiadását. De ebből az itt felvillant és itt közös megegyezéssel negligált konfliktusból fogant meg az állami cenzura felállításának a szüksége. Ettől a debreceniek is enyhülést várhattak s ezért nem érvényesítették magánjogi igényeiket bibliájukra, hanem belenyugodtak abba, hogy általános sérelmi üggyé válják s örökre orvosolatlan maradjon.

Hogy azután a pozsonyi cenzurába vetett reményeikben nem csalódtak-e, — az más kérdés.

A „*debreceni biblia*“ ügye mindenesetre az egri püspök nyílt ellenszegülésével és a debreceniek feltűnő elhallgatásával ér véget.

A rendkívül értékes aktacsomó előkerültével a „*debreceni biblia*“ cenzurázásának az ügye teljesen tisztázható.

A 2884 példány megsemmisülésének a története azonban még mindig felderítetlen marad.

A cenzura-akták előkerítésének az igazi eredménye azonban akkor válnék gyümölcsözővé a jelen és a jövő szempontjából, ha ezzel kapcsolatban a „*debreceni biblia*“ mint nyelvenlék és mint a KÁROLYI-bibliát sokszorosán megjavítani szándékozó tudományos és vallásos alkotás is újra belekerülne a köztudatba.

A kassai jezsuita cenzúra már az uralkodó rendeleteiben mellőzött szempontjainak a megismerése igen alkalmas lehetne arra, hogy függetlenítse a magyar tudományos és a magyar protestáns egyházi közvéleményt attól a beállítástól, amely a „*debreceni bibliát*“ a Vulgátától, a gönci vagy a hanai bibliától való eltéréseinek a szemszögéből akarja megítélni, hogy — elítélhesse és ráébressze arra a helyes álláspontra, amely a „*debreceni bibliát*“ az eredetihez való hűség, a fordítás helyessége és magyarsága s magyar nyelv szempontjából való klasszicitása alapján ítéli meg s ezen az alapon szabja meg egyházi értékét is.

SZIMONIDESZ LAJOS.